

УДК 37.037

ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

І.В. Мезеря

В статті аналізуються основні труднощі сімейного життя та пропонуються основні положення змісту підготовки старшокласників до їх подолання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Докорінні якісні зміни в системі шлюбно-сімейних стосунків породжують чимало проблем. Головна з них – укріплення інституту родини.

Історичні процеси трансформації сім'ї, що самі по собі протікають болісно і суперечливо, переплітаються з найгострішими проблемами, викликаними системною соціально-економічною кризою в країні.

Низький рівень обізнаності молоді у сфері сексуальної культури, культури стосунків статей в Україні посилюється відсутністю системи статевого виховання і підготовки до сімейного життя учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Наукова розробка проблеми статевого виховання і підготовки до сімейного життя має давню традицію. К. Ушинський, П. Блонський, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський багато займалися цими питаннями, їхня творча спадщина сьогодні актуальна як ніколи.

Інтерес до проблеми виховання сім'янина особливо явно виявився в останні десятиліття ХХ сторіччя. На особливу увагу заслуговує докторська дисертація «Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя», виконана В. Кравцом. У дисертації відображені результати багаторічного теоретичного і практичного дослідження автором проблем дошлюбного навчання учнівської молоді, створена цілісна система підготовки учнівської молоді до сімейного життя.

Сімейне статево виховання стало предметом дослідження М. Вовчик-Блакитної, Т. Говорун, О. Шарган, Р. Федоренко. Моральні аспекти

статевого виховання досліджують Н. Новікова, В. Макаров, Л. Шалімова, І. Трухін та багато інших.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Докорінні якісні зміни, що відбуваються в сучасній сім'ї, породжують багато труднощів і проблем.

Слід розмежувати такі поняття, як труднощі і проблеми шлюбу.

Т р у д н о щ і , як правило, вносять певні перешкоди до подружнього життя, ускладнюють його, але не викликають почуття стійкої незадоволеності шлюбом. Проблеми, на відміну від труднощів, викликають глибоке почуття незадоволеності шлюбом, нерідко призводять до дестабілізації і навіть його розпаду.

І. Дорно в книзі «Сучасний шлюб: проблеми і гармонія» [7] наводить ряд проблем із сильною дестабілізуючою дією, які є типовими і можуть бути найбільш імовірними чинниками ризику руйнування сім'ї. До них слід зарахувати такі:

- нерівність сімейного статусу подружжя;
- перевантаження жінки (роботою на виробництві і вдома);
- дисгармонія інтимних стосунків;
- неадекватність престижності подружжя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета цієї статті – показати особливості підготовки до подолання труднощів сімейного життя старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Розглянемо коротко кожен з названих проблем шлюбу. Особливістю сучасного шлюбу є провідне становище жінки в сім'ї. Нічого страшного в цьому немає. Але ця особливість перетворюється на проблему, як справедливо зазначає І. Дорно, якщо жінка поводить стосовно чоловіка нетактовно, і він в результаті втрачає авторитет у сім'ї. Щоб питання про лідерство в сім'ї не стало проблемою, необхідно розподілити доцільно між чоловіком і жінкою сфери лідерства. У сім'ї існує різноманітність сфер лідерства (ділове лідерство, емоційне лідерство, культурне лідерство, педагогічне, комунікативне лідерство). Різноманітність сфер лідерства в сім'ї створює достатню можливість для самоствердження кожного з подружжя. Зняти проблему можна шляхом встановлення рівності статусу і високої культури спілкування.

У сучасних умовах найбільшої гостроти набула проблема розподілу домашньої праці між подружжям. Це проблема перевантаження жінки домашніми справами. Зняти проблему можна тільки шляхом рівномірного розподілу обов'язків між всіма членами сім'ї, включаючи і дітей.

Розглядаючи проблему дисгармонії інтимних стосунків подружжя, І. Дорно вказує на основні причини цього явища, що найчастіше зустрічаються: втрата вищих почуттів; втрата здоров'я; майже загальна безграмотність у питаннях психогігієни шлюбу.

Особливо хочеться зупинитися на третій причині. Соціологічні дослідження підтверджують, що більшість молодих людей, які вступають до шлюбу, не знайомі з основами психогігієни сімейного життя. Це одна з найважливіших причин виникнення проблем в інтимних стосунках між чоловіком і жінкою. Саме життя вимагає, щоб статеве виховання було поставлене на якісно новий рівень, необхідна серйозна робота в галузі сексуальної освіти і виховання учнів.

Неадекватність престижності подружжя – ще одна серйозна проблема нестабільності шлюбу. І. Дорно указує на той факт, що рівність чоловіка і дружини, що мала місце «на старті», з часом порушується. У подружньому житті є періоди, коли престижність одного з подружжя вища за іншого.

Жінка досягає піку престижності до 24-27 років. Це обумовлено появою дитини і оновленням після пологів гормональної системи: вона вступає в пору розквіту. Чоловік досягає піку своєї престижності трохи пізніше, в 35-40 років, він до цього часу досягає успіхів в професійній діяльності і повний сил і енергії.

Періодична неадекватність престижності – це одна з об'єктивних суперечностей шлюбу, яка не завжди призводить до негативних наслідків.

Посилення уваги до проблеми підготовки шкільної молоді до сімейного життя, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення сім'ї, зможуть нейтралізувати цю проблему.

Чим вище рівень задоволеності шлюбом у подружжя, тим менше буде негативна дія періодичної нерівності престижності.

Проблеми, про які говорить І. Дорно в своїй книзі, служать причиною виникнення типових ситуацій розлучення (тому ці проблеми названі автором головними).

Але існує ряд проблем, які обумовлені не проблемами шлюбу, а проблемами виховання, точніше, відсутністю належного статевого

виховання.

Найважливішим чинником сімейного життя є адаптація подружжя до різних сфер діяльності і стосунків. Тут теж багато труднощів і проблем.

С. Голод виділяє сім сфер адаптації: духовну, психологічну, культурну, родинну, сексуальну, інформаційну і побутову. Значення кожної з цих сфер на різних етапах сімейного життя є неоднаковим, але провідною завжди виступає духовна адаптація. Духовна адаптація передбачає високу оцінку подружжям особистих якостей один одного, не менш важливою для духовної адаптації є схожість основних життєвих цінностей, позитивне ставлення до професійних інтересів один одного.

Дуже важливою є психологічна адаптація, що передбачає психологічну сумісність подружжя (врахування вольових, моральних, емоційних, інтелектуальних рис характеру).

Естонські науковці Д. Кутсар і Е. Тійт, вивчаючи умови психологічної сумісності подружжя, дійшли таких висновків:

1. Дві домінуючі або дві підпорядковані особистості не утворюють гарної сімейної пари.
2. Надзвичайно високий ступінь домінування зменшує можливість щасливого шлюбу.
3. Кращою умовою подружньої сумісності стала б така, коли подружжя було б різне за домінантністю [16, с. 66].

Несуперечливе поєднання основних ціннісних орієнтацій і рис вдачі - необхідна умова психологічної сумісності, психологічної адаптації.

Культурна адаптація вимагає від подружжя близькості культурних інтересів. Культурна адаптація буде тим більш успішною, чим більше чоловік і жінка виявлятимуть взаємну зацікавленість захопленням один одного.

Родинна адаптація часто виявляється далеко не найлегшою сферою сімейних проблем. Немало конфліктів і навіть розлучень зобов'язано своїм фактом невмінню налагодити стосунки з родичами. Типовою проблемою є суперечність між пережитками авторитарних традицій і новими демократичними традиціями, що зароджуються, побудованими на рівності статей.

Каменем спотикання може виявитися і побутова адаптація подружжя. Щоденні побутові розбіжності, а то і баталії, заважають побутовій адаптації. Узгодженість уявлень і дій прискорює адаптаційні процеси в цій сфері.

Важливість сексуальної адаптації важко переоцінити. Якщо в інтимних стосунках подружжя щось не ладнається – потрібна допомога сексолога.

Провідною функцією сучасного шлюбу є комунікативна. Сім'я створюється перш за все для володіння «розкішно людського спілкування». Низька культура спілкування – серйозна загроза подружній гармонії. Дефекти спілкування здатні зруйнувати цілком благополучні з усіх поглядів шлюби. Тому спілкуванню треба вчитися, спілкуватися треба вміти. Слід зазначити, що спілкування подружжя в сім'ї, підкоряючись загальним закономірностям міжособистісного спілкування, має і свою специфіку, обумовлену перш за все постійним спільним проведенням вільного часу.

Важливою особливістю спілкування подружжя в сім'ї є й те, що воно відбувається значною мірою на побутовому, прозаїчному, буденному фоні. Особливістю подружнього спілкування є його інтимний характер. Інтимне спілкування – це не тільки сексуальні стосунки, але й більш близьке духовне спілкування. У психології під інтимним розуміють таке спілкування, в якому людина постає перед іншою не просто носієм якоїсь соціальної ролі, а як неповторний індивід, як особистість.

Кажучи про специфіку спілкування подружжя, слід зазначити певну періодичність в емоційних стосунках подружжя. Наукою (біоритмологія) встановлено, що в житті багатьох чоловіків і жінок, навіть найбільш сумісних за всіма параметрами, періодично спостерігатимуться спади емоційних стосунків через незалежні від них причини. Учені вважають, що зльоти і падіння в емоційних стосунках подружжя підпорядковані певним закономірностям. Емоційні стосунки подружжя періодично проходять п'ять стадій, що відрізняються одна від одної величиною емоційного збудження, спрямованістю емоцій, характером їхніх взаємин.

«Перша стадія – період глибокої пристрасної закоханості людини, коли вона повністю перебуває під впливом позитивної настанови («герой»): подружжя неподільно займає всю увагу ...

На другій стадії настає деяке охолодження: образ коханого все рідше виникає за його відсутності, проте його поява викликає сильний наплив позитивних емоцій, любові, ніжності до нього.

На третій стадії відбувається подальше охолодження емоційного ставлення. Тепер уже за його відсутності вона зазнає своєрідний психологічний дискомфорт, відчуває себе погано, усілякі «чорні» думки

лізуть у голову. При одній тільки його появі ніжність, любов не спалахує. Тепер для цього необхідний стимул: треба, щоб він робив щось приємне, що доводить його любов ... Це стадія звикання.

Якщо на цій стадії не знизити інтенсивність спілкування, починається період, коли присутність подружжя викликає неусвідомлене роздратування ... і створюються передумови сварок ... Але як тільки він – «з очей геть», рівновага відновлюється.

На п'ятій стадії людина повністю знаходиться під впливом негативної настанови, тепер подружжя знову цілий день не виходить з голови, але зараз – це не «герой», а «лиходій» ... спільне життя «втрачає всякий сенс». Цей етап найбільш небезпечний і супроводжується зазвичай відповідними стосунками, коли хочеться бігти не від нього, а до нього, щоб битися з ним та болючіше вколоти його, щоб «всю правду в очі йому» - і про нього, і про його рідних» [14, с. 178 - 180].

Настає своєрідне перенасичення один одним. Це призводить до нудьги, потім роздратування, неприязні і, зрештою, до сварок і конфліктів.

Про назрівання конфлікту свідчить ряд ознак. До них належать перш за все зменшення кількості взаємних звернень подружжя один до одного. Спілкування стає все більш коротким, небагатослівним. У їхніх промовах зустрічається більше безапеляційних категоричних думок і інтонацій, які натякають чоловіку або жінці, що вони як рівні співрозмовники не сприймаються. Все менше демонструється бажання і вміння вислухати свого партнера.

Крім того, можна назвати й такі ознаки, як незацікавленість у продовженні спілкування, зростання упереджено-негативного ставлення подружжя один до одного, дріб'язкова прискіпливість ... прагнення ... образити свого партнера ... зневаження думки один одного і почастищення розмов "на підвищених тонах".

Конфліктні стосунки визрівають зазвичай поступово, тривалий час, але виховані люди вчасно помічають їхні перші сигнали і можуть запобігти конфлікту.

Якщо конфлікту не вдалося запобігти на самому початку, якщо він вже почався, його необхідно погасити.

Можливі декілька варіантів виходу з конфлікту. Наприклад, відхід від розв'язання шляхом переведення розмови в інше русло, сподіваючись на те, що прохолонувши, партнер одумається і зніме або понизить свої претензії. Згладжування, коли людина, що піддалася «атаці», в даний

момент визнає себе винною, хоча доводи і не приймає, і таким чином заспокоює партнера. Можливий компроміс, коли подружжя не відкладає "на потім" розмову і приступає відразу до спільного пошуку прийнятного рішення. Нарешті, можливе псевдорозв'язання за принципом: «Я інакше не вмію і не збираюся підлашуватися до когось», або варіація – примушування – нав'язування партнерові своєї позиції.

Найкращим варіантом розв'язання конфлікту є компроміс і згладжування. Проте кожна сім'я має виробити власні варіанти розв'язання конфліктів.

Поки вчені не з'ясували причини коливань емоційних стосунків між чоловіком та жінкою, для усунення сварок між ними психіатри і психологи пропонують дотримуватися в спілкуванні таких правил:

Постійно вивчайте свого чоловіка чи дружину, прагніть дізнатися, що йому чи їй подобається, а що не подобається, робіть приємність один одному.

Навчайтесь, умійте, будьте завжди готові заспокоїти чоловіка або дружину, зняти психічну напругу, що б не було її джерелом.

Не вихваляйте себе.

Якщо бачите недоліки і слабкості свого чоловіка чи дружини, не акцентуйте уваги на них, не перебільшуйте їх, а навпаки, прагніть зменшити. Робіть це м'яко, делікатно, будьте терплячими.

Не мрійте про досконалого, ідеального чоловіка чи дружину. Не вірте, що з іншим (іншою) вам було б краще. Пам'ятайте, що чим довше з людиною живеш, тим більше можеш знайти у неї недоліків.

Стежте за тоном, управляйте своїм голосом ... хай він завжди буде м'яким, теплим, добрим. Пам'ятайте, що ваше емоційне обурення, роздратування повернеться до вас від партнера збільшеним. Не забувайте постійно виявляти повагу один до одного. Чим більше ти жертвуєш чоловіку, тим більше він жертвуватиме для тебе. Не скупися на поступки.

Якщо відчуваєте, «що дозріваєте для конфлікту», то попередьте чоловіка: «Пробач, але я сьогодні перенервувала, дуже втомилася, не готова говорити на цю тему. Давай за годину? Я піду трохи пройдуся. Тобі що-небудь купити в крамниці?»

Прагніть відчувати стан втоми, нервозності у чоловіка чи жінки і своєчасно «розряджайте» негативні емоції (ласкавими словами чи терплячим вислухуванням нарікань).

Ніколи не оголяйте свої конфлікти перед сторонніми, аналізуйте їх

наодинці, не дозволяйте втручатися в них батькам, дітям. Не скаржтесь їм на недоліки один одного, на погані вчинки.

При розв'язанні суперечки не користуйтеся «вольовими» аргументами. Не допускайте лайливих слів. Треба не ударяти, а переконувати. Або мовчати. Різкість породжує різкість. Якщо відчули, що не маєте рації, визнайте це відкрито – це викликає повагу.

Психологи також сформулювали чотири важливі умови успішності міжособистісного спілкування подружжя :

- 1) відвертість, тобто відсутність «прихованих зон»;
- 2) підтвердження самооцінок один одного;
- 3) активний обмін взаємодіями, тобто інтенсивне обговорення почуттів і помислів один одного;
- 4) відповідність конкретній ситуації.

До чинників, що перешкоджають успішному спілкуванню подружжя, фахівці зарахували:

- 1) дискваліфікуючі вислови іншого;
- 2) приховування яких-небудь важливих відомостей;
- 3) змішання причини і наслідку в ситуації розбіжностей;
- 4) ригідність (надстійкість) уявлень подружжя з приводу того, що кожен з них має і може говорити або робити;
- 5) упевненість у тому, що люди в своїй поведінці мають бути абсолютно логічні, і прагнення до цієї логіки ;
- 6) постійна фіксація на тому, хто має рацію і хто винен в ситуації, що конкретно склалася.

Отже, успішність шлюбу визначається ступенем саморозкриття подружжя в процесі міжособистісного спілкування; наявністю у них якомога більшої кількості загальних очікувань і настанов, що виявляються в процесі спілкування; точністю невербальної (поза, погляди, жести і тому подібне) комунікації; наявністю спільних символів (прізвиська, ритуали, своя мова і тому подібне); високою частотою особистісного спілкування, підтвердженням в ньому схожості в сприйнятті подружніх ролей, позицій, функцій і обов'язків; глибиною взаєморозуміння подружжя і ступенем взаємної емпатії – співчуттям, співпереживанням, співучастю [8, с. 127–128].

Іншими словами, щоб спілкування було приємним, необхідна культура спілкування, треба кожному з подружжя шанобливо ставитись до точки зору іншого, уміти прощати і поступатися, не накопичувати образи,

уміти розділити горе і подвоїти радість іншого своєю співучастю.

Для гармонії подружніх стосунків дуже важливі певні риси характеру, які повинні мати чоловіки і жінки.

Чоловічі риси, що забезпечують успішність шлюбу: 1. Уміння брати на себе відповідальність. 2. Здатність отримувати задоволення, ведучи за собою інших. 3. Упевненість у собі. 4. Піклування про підтримку рівності в спілкуванні. 5. Уміння помічати деталі.

Жіночі риси, що забезпечують успішність шлюбу: 1. Здатність до емоційної підтримки. 2. Здатність отримувати задоволення від допомоги іншим. 3. Спокійне ставлення до порад інших. 4. Відсутність тенденції до суперництва з чоловіком. 5. Відсутність зайвої романтичності [6, с. 78–79].

У сучасних умовах існує ще одна дуже важлива проблема – це проблема планування сім'ї. ООН в 1968 році проголосила право на планування сім'ї і вільне відповідальне батьківство як невід'ємне право кожного громадянина. У 1974 році було визнано право кожної країни займатися плануванням сім'ї на державному рівні. Визнавалося також, що це право необхідно реалізувати, виходячи з потреб конкретної сім'ї і усвідомлюючи відповідальність перед суспільством.

Планування сім'ї передбачає: уникнення небажаної вагітності; приведення у світ бажаних дітей; регулювання інтервалів між вагітностями; обрання часу народження дитини залежно від віку батьків і стану їхнього здоров'я; визначення кількості дітей у сім'ї.

Серед основних видів діяльності з питань щодо планування сім'ї висуваються: поглиблення і розширення роботи зі статевого виховання дітей і підлітків, підготовка педагогів і батьків з питань сексуального розвитку дітей; залучення засобів масової інформації до висвітлення проблем планування сім'ї, сексуальної культури, сімейних стосунків [15, с. 9 – 11].

Створення сім'ї – вступ до шлюбу – регулюється правом. Проте провідне місце в ньому належить моралі. Свобода у виборі подружжя в нашому суспільстві означає свободу від матеріальних розрахунків, релігійних і національних забобонів, заборони батьків, адміністрації і т.п.

Вимога добровільності при укладенні шлюбу є однією з умов, що зміцнюють моральні основи сім'ї. Річ у тім, що якщо шлюб укладений вільно, то вся моральна відповідальність за міцність сім'ї покладається на чоловіка або дружину, і лише на них.

Реєстрація шлюбу – не тільки правовий акт, але й моральна вимога,

вчинок, дія. Чоловік і жінка, реєструючи свій шлюб, тим самим не тільки відкрито оголошують про свій намір створити сім'ю, але й добровільно покладають на себе ряд моральних зобов'язань як стосовно один одного, так і стосовно своїх майбутніх нащадків. Саме тому реєстрація шлюбу є невід'ємною ознакою морально повноцінної сім'ї. Утворення сім'ї без реєстрації шлюбу оцінюється громадською думкою як небажання чоловіка нести матеріальну відповідальність перед сім'єю (моральна відповідальність і в цьому випадку не знімається).

Сім'я – це вже не тільки особисте щастя або нещастя. Це наш обов'язок перед суспільством, бо сім'я – це первинний його осередок. І якщо людина вільна у виборі об'єкта своєї уваги, у вираженні своїх почуттів, то вона повинна, свідомо пов'язавши свою долю з іншим, так само свідомо підходити до обов'язку сім'янина – чоловіка, батька, жінки, матері.

Відсутність підготовленості до виконання сімейних обов'язків не дає морального права на утворення сім'ї. Не можна брати зобов'язання перед сім'єю, дружиною, дітьми, поки не зможеш ці зобов'язання виконати.

Мораль суспільства регулює стосунки між людьми не тільки при укладенні шлюбу, але і складну систему взаємин між членами сім'ї – чоловіком і дружиною, батьками і дітьми.

Однією з найважливіших вимог, що регулюють стосунки між чоловіком і дружиною, є взаємна любов і повага подружжя. У сім'ї починається новий етап розвитку любові. Саме тут любов піддається практичним випробуванням, тут перевіряється її істинність і міцність. Річ у тому, що сім'ю утворюють люди з різними смаками і звичками, з різними поглядами на тисячі дрібниць і різними уявленнями про обов'язки один одного. Подружжя вперше відкриває в собі багато нового, у тому числі і недоліки, що раніше не помічалися. Тут по-справжньому стає видно, «хто є хто». Тільки на практиці стає зрозумілим: кого ми полюбили, чи варто його (чи її) поважати і чи є за що. І лише справжнє почуття любові може змусити людину подолати недоліки, побороти і заглушити риси, що принижують її, виявити свої кращі якості, сприяти моральному оздоровленню особистості. Взаємність подібних почуттів і прагнень подружжя може бути доказом, що любов витримала випробування в умовах сім'ї.

Важливою моральною вимогою є вимога рівності між подружжям. Рівність – основа взаємної поваги, любові і дружби чоловіка і дружини –

залежатиме від участі їх в суспільно корисній діяльності і домашній праці. Рівність в праці створює сприятливі умови для однакового духовного зростання подружжя, а отже, і для духовної близькості.

Взаємна любов рівних – важлива умова для духовної і фізичної чистоти у стосунках подружжя. При нерівності жінка і чоловік не можуть зазнати ні справжнього щастя, ні справжньої любові. Якщо дружина не є рівною іншому, то вона буде або куховаркою, або нянькою, або економкою, або іграшкою для розваг.

Оскільки сім'я передбачає стосунки не тільки між подружжям, але і батьками, і дітьми, суспільство ставить тут певні вимоги, на основі яких складаються моральні стосунки.

Турбота про виховання дітей – найважливіший моральний принцип сім'ї. Батьки зобов'язані брати участь у виробленні єдиних вимог сім'ї, дошкільних, шкільних, позашкільних установ до дітей; піклуватися про трудове виховання, фізичний розвиток дітей, про правильний підхід до етично-естетичного і статевого виховання; враховуючи психологічні і вікові особливості дітей, формувати їхні погляди і характер, піклуватися про дійсний, а не помилковий батьківський авторитет; підтримувати загальний здоровий тон в сім'ї; створювати умови для навчання дітей.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

У дітях втілено майбутнє Батьківщини, долю її соціального розвитку. Тому батьки несуть відповідальність за виховання дітей, за виховання громадянина.

Повага до батьків і старших – одна з найважливіших моральних вимог. Повага до старших – це пошана до тих цінних якостей, які є результатом їх трудового досвіду, знань, виховання.

Стосунки батьків і дітей в сім'ї повинні характеризуватися справжньою любов'ю, дружбою, взаємною підтримкою у великому і малому.

Такі основні психолого-етичні проблеми сучасної сім'ї.

Головною умовою подолання труднощів і проблем сучасної сім'ї є підвищення рівня культури стосунків статей, виховання особистості сім'янина нового типу.

Література

1. Алексеенко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї. – К., 1997.

2. Бадьони А. Любовь от пробуждения до гармонии / Пер. с венг. / – М.: Прогресс, 1992.
3. Голод С.И. Сексуальность, гендер и семья: социологическая интерпретация // Человек. – 2004. - №4.
4. Голод С.И. Стабильность семьи: Социологические и демографические аспекты. - Л., 1984.
5. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991.
6. Добрович А., Ясицкая О. Милые бранятся.... – М., 1986.
7. Дорно И.В. Современный брак: проблемы и гармония. – М., 1990.
8. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. – М., 1991.
9. Ковалёв С.В. Психология современной семьи. – М.: "Просвещение", 1988.
10. Кравець В.П. Психологія сімейного життя (навчальний посібник) У 2-х томах. – Тернопіль, 1995.
11. Кравець В.П. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя (монографія) – Тернопіль, 1997.
12. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. – К.: "Київська правда", 2000.
13. Кравець В.П. Теорія і практика підготовки учнівської молоді до сімейного життя. Докторська дисертація. – Тернопіль, 1997.
14. Мы и наша семья. – Молодая гвардия, 1988. – С. 178 – 180
15. Руководство по планированию семьи. – К., 1998. – С. 9 – II
16. Трухин И.А. Будущему семьянину. - К.: Радянська школа, 1988.

В статье анализируются основные трудности семейной жизни и предлагаются основные положения содержания подготовки старшеклассников к их преодолению.

In the article basic difficulties of family life are analysed and the substantive provisions of senior pupils' preparation maintenance to their overcoming are offered.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.В. Борисов